

BO'LAJAK TARBIYACHILARNI XALQ OG'ZAKI IJODI ORQALI NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Imomova Muazzam Rafiqjon qizi

E-mail: muazzamimomova1994@gmail.com Tel: +998 998155343

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodi vositalari orqali talabalarda nutq madaniyatini rivojlantirish modelini takomillashtirish yoritilgan. Maqolada talabalar nutqiga e'tibor qaratiladi. Taklif etilgan metodik yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Talabalar, nutq madaniyati, xalq og'zaki ijodi, pedagog, tarbiyachi, maktabgacha ta'lim, tarbiyalanuvchi, ma'naviyat, ertaklar, topishmoqlar, maqollar, tez aytishlar, qo'shiqlar.

Bo'lajak tarbiyachining kasbiy muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning nutqiga bog'liq. Tarbiyachi bolaga bilim beruvchi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi, muloqotni boshqaruvchi va ma'naviy qadriyatlarni yetkazuvchi subyekt sifatida avvalo nutq orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli nutq madaniyatini rivojlantirish masalasi maktabgacha ta'lim pedagogikasida alohida ahamiyat kasb etadi. Nutq madaniyati nafaqat adabiy til me'yorlariga rioya qilish, balki fikrni ravon, mantiqiy, aniq, ta'sirchan, etik va estetik jihatdan o'rinli ifodalay olishni ham anglatadi.

Xalq og'zaki ijodi – xalqning tarixiy xotirasi, estetik didi, ma'naviy tajribasi va til boyligini mujassam etgan ma'naviy merosdir. Ertak, maqol, matal, topishmoq, tez aytish, rivoyat, afsona, alla va xalq qo'shiqlari bo'lajak tarbiyachining nutqini boyitadigan tabiiy didaktik manba vazifasini bajaradi. Masalan, tez aytishlar diksiya va artikulyatsiyani kuchaytirsa, maqollar qisqa va mazmunli fikrlashga o'rgatadi; ertaklar esa bog'lanishli nutq, obrazli bayon va ifodali so'zlashni rivojlantiradi.

1. Ifodali o‘qish va badiiy ijro. Ifodali o‘qish ertak, rivoyat, alla va tez aytishlarni ohang, pauza, urg‘u, temp va ritm bilan to‘g‘ri ifodalashni talab qiladi. Bu usul nutqning emotsional ta’sirchanligini oshiradi.

Masalan, talaba “Zumrad va Qimmat” ertagini ikki xil ohangda o‘qib, ijobiy va salbiy qahramonlar nutqidagi farqni ko‘rsatadi. Bu topshiriq ovoz imkoniyatlaridan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi.

2. Qayta hikoyalash va ijodiy bayon. Talaba tinglangan yoki o‘qilgan matn mazmunini mustaqil ravishda qayta tuzadi. Bu usul mantiqiy izchillik, xotira, kompozitsion yaxlitlik va lug‘at faolligini kuchaytiradi.

Masalan, talabaga xalq ertagini avval qisqa, keyin kengaytirilgan shaklda hikoya qilish, so‘ng voqeaga yangi yakun topish vazifasi beriladi.

3. Maqol va matallar bilan ishlash. Maqollar lo‘nda, aniq va mazmunli nutqni shakllantiradi. Ular orqali talaba fikrni umumlashtirish, hayotiy xulosa chiqarish va tarbiyaviy mazmunni ifodalashni o‘rganadi. “Yaxshi so‘z - jon ozig‘i” maqoli asosida bolalar bilan suhbat ssenariysi tuzdirish talabaning nutqiy va tarbiyaviy kompetensiyasini oshiradi.

4. Topishmoq va tez aytishlardan foydalanish. Topishmoqlar obrazli tafakkur va semantik topqirlikni, tez aytishlar esa talaffuz aniqligi hamda nutq apparati harakatchanligini rivojlantiradi. Dars boshida 3-4 ta tez aytish bilan diksion mashq o‘tkazish, keyin mavzuga mos topishmoq tuzdirish samarali natija beradi.

5. Sahnalashtirish va rolli o‘yin. Folklor matnlarini rollarga bo‘lib ijro etish bo‘lajak tarbiyachining tabiiy muloqot, dialogik nutq, mimika va intonatsiya bilan ishlash qobiliyatini oshiradi. “Bo‘ri bilan tulki” syujeti asosida qisqa sahna ko‘rinishi tayyorlash talabaning kommunikativ tajribasini boyitadi.

6. Bahs-munozara va muammoli topshiriq. Bu usullar talabaning mustaqil fikrlashi, dalillash madaniyati va uslubiy mos nutq tanlash qobiliyatini rivojlantiradi. “Ertaklarda adolat g‘oyasi bugungi tarbiya uchun qanchalik dolzarb?” mavzusida bahs tashkil etish mazmunli nutq qurishga yordam beradi.

7. Refleksiv tahlil va o'z-o'zini baholash. Talaba o'z nutqini audio yoki video yozuv orqali tahlil qiladi, kamchiliklarini aniqlaydi va tuzatish yo'llarini belgilaydi. Bu jarayon barqaror o'sishni ta'minlaydi. Talaba ifodali o'qishdan keyin o'z nutqini mezonlar asosida baholab, talaffuz, ortiqcha takror va pauza xatolarini qayd etadi.

Nutqni rivojlantirish masalasi ko'plab pedagog va psixolog olimlar tomonidan yoritilgan. Bo'lajak tarbiyachilarni xalq og'zaki ijodi orqali nutq madaniyatini rivojlantirishda pedagog olimlarning qarashlari metodikaga bog'lash orqali ilmiy asoslanganligini kuchaytiradi.

Olim	Asosiy g'oya	Mavzu bilan bog'liqligi	Metodik xulosa
L.S. Vigotskiy	Nutq tafakkur rivojining asosiy omillaridan biri; ijtimoiy muloqot va yaqin rivojlanish zonasi orqali shaxs kamol topadi.	Folklor materiallari dialog, hamkorlik va muloqotga boy bo'lgani uchun talabaning nutqini ijtimoiy faoliyat jarayonida rivojlantiradi.	Nutq mashqlari hamkorlikdagi ijodiy vazifalar bilan uyg'unlashganda samaradorlik oshadi.
K.D. Ushinskiy	Ona tili tarbiyaning markaziy vositasi; bolaga yaqin material til o'stirishda eng tabiiy manbadir.	Xalq og'zaki ijodi ona tilining tabiiy, obrazli va tarbiyaviy boy qatlamini beradi.	Mashg'ulotlar milliy til materialiga tayanganda nutq madaniyati chuqurroq shakllanadi.
A.S. Makarenko	Pedagogik ta'sirda jamoa, intizom va aniq muloqot muhim.	Sahnalashtirish, rolli o'yin va jamoaviy nutqiy vazifalar talabaning pedagogik muloqot madaniyatini mustahkamlaydi.	Nutqni rivojlantirish individual emas, jamoaviy faoliyat orqali ham olib borilishi zarur.
V.A. Suxomlinskiy	So'zning tarbiyaviy qudrati ulkan; o'qituvchining nutqi ma'naviy ta'sir vositasidir.	Ertak, hikmatli so'z va obrazli bayon tarbiyachining so'zini bolaga yaqin va ta'sirchan qiladi.	Nutq ustida ishlash faqat texnik emas, ma'naviy-estetik jarayon hamdir.

A. Avloniy	Til, odob va tarbiya o'zaro bog'liq; chiroyli va o'rinli so'zlash – ma'rifat belgisi.	Maqol, matal va hikmatli birliklar orqali talabalarda nutq odobi, milliylik va ma'naviy mezonlar shakllanadi.	Nutq madaniyatini rivojlantirish axloqiy tarbiya bilan birga olib borilishi lozim.
------------	---	---	--

2.2.-3rasm. Bo'lajak tarbiyachilarni xalq og'zaki ijodi orqali nutq madaniyatini rivojlantirishda pedagog olimlarning qarashlari

Tadqiqot natijasida bo'lajak tarbiyachilarni xalq og'zaki ijodi orqali nutq madaniyatini rivojlantirishning quyidagi samarali yo'llari aniqlandi:

1. Diksiya va talaffuzni shakllantirish. Mashg'ulot boshida talabalarga uchta tez aytish beriladi. Avval sekin, keyin o'rtacha, so'ng tabiiy sur'atda aytish topshiriladi. Bu mashq talaffuz aniqligini, nafas boshqaruvini va artikulyatsiyani yaxshilaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, mashq muntazam takrorlanganda talabalarda fonetik xatolar kamayadi.

2. Bog'lanishli nutqni rivojlantirish. Talaba xalq ertagini o'qib, uning mazmunini 5–6 gapda qisqa bayon qiladi, keyin shu matnni to'liqroq va obrazliroq shaklda qayta hikoya qiladi. Tahlil natijasida lug'at boyligi, ketma-ketlikni saqlash va asosiy g'oyani ajratish ko'nikmalari o'sadi.

3. Pedagogik vaziyatga mos nutq qurish. Talabaga “bola ertakni tinglashni xohlamayapti” degan vaziyat beriladi. U maqol, topishmoq yoki qahramon nutqi orqali bolani jarayonga jalb etish yo'lini ishlab chiqadi. Bunday topshiriq tarbiyachining vaziyatga mos, yumshoq va ta'sirchan nutq qurish malakasini rivojlantiradi.

4. Nutq odobi va tarbiyaviy ta'sir. “Yaxshi so'z - yarim davlat” maqoli asosida kichik guruhda suhbat tashkil etiladi. Talabalar bolalarga mos savollar, rag'batlantiruvchi iboralar va xulosa gaplarini ishlab chiqadilar. Natijada nutq etikasi bilan tarbiyaviy vazifa uyg'unlashadi.

Yuqorida keltirilgan samarali yo'llar o'zaro uyg'un qo'llanilganda eng yuqori natija beradi. Chunki nutq madaniyati birgina talaffuz yoki lug'at boyligi bilan cheklanmaydi; u fonetik, leksik, grammatik, uslubiy, kommunikativ va etik

birlikdan tashkil topadi. Shu bois ifodali o'qish talaffuz va intonatsiyani, qayta hikoyalash bog'lanishli nutqni, maqol va topishmoqlar obrazli tafakkurni, bahs va rolli o'yin esa kommunikativ tajribani rivojlantiradi.

Metodik nuqtayi nazardan eng muhim shart - materialning bosqichma-bosqich murakkablashib borishidir. Avval reproduktiv topshiriqlar, ya'ni tinglash, o'qish, takrorlash va izohlash; keyin qisman izlanishli topshiriqlar, ya'ni qayta hikoyalash, sahnalashtirish va vaziyatli mashqlar; so'ng ijodiy vazifalar, ya'ni yangi ertak varianti yaratish, topishmoq tuzish, tarbiyaviy suhbat ssenariysi ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Demak, bo'lajak tarbiyachilarni xalq og'zaki ijodi orqali nutq madaniyatini rivojlantirishning samarali yo'llari tizimli, bosqichli va integrativ tarzda qo'llanilgandagina yuqori natija beradi. Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lajak tarbiyachining nutqini milliy ruh, obrazlilik, ravonlik, lo'ndalik va ta'sirchanlik bilan boyitadi. Pedagog olimlar tahlili ushbu yondashuvning ilmiy jihatdan asosli ekanini ko'rsatadi: nutq ijtimoiy faoliyatda, ona tili muhitida, tarbiyaviy ta'sir va odobiy mezonlar bilan birgalikda samarali shakllanadi. Shu bois oliy ta'limda bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida xalq og'zaki ijodiga tayangan metodik tizimdan maqsadli foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova, M. (2019). Bolalar nutqini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodining o'rni. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
2. Saidova, G. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini shakllantirish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Vygotsky, L.S. (1986). Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Karimova, D. (2020). Ertaklar orqali bolalar nutqini rivojlantirish usullari. O'zMU Ilmiy Jurnali, 3(2), 45-58.
5. Mahmudov, N. (2018). O'zbek xalq og'zaki ijodi va uning tarbiyaviy ahamiyati. Samarqand: Ma'naviyat.
6. G'afurova, S. (2022). Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalar.

Toshkent: Fan va Texnologiya.

8. Jalolov, J. (2017). Bolalar psixologiyasi va nutq rivoji. Toshkent: Sharq nashriyoti.

9. UNESCO. (2021). Early Childhood Education and Language Development: Global Perspectives. Paris: UNESCO Publishing